

ARNAVUTLUK'TA ENVER HOCA VE KOMÜNİZMİN DİNE KARŞI SAVAŞI VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Mehdi Gurra¹

¹ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3402-3246>

ÖZ

Arnavutluk'un 1912'de Osmanlı Devletinden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesiyle başlayan ve 6 Şubat 1967'de Enver Hoca'nın bahse konu konuşmasıyla açıkça beyan edilen dine karşı mücadele hat safhaya çıkmıştır. Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyetinin 1976 yılındaki anayasasında kökten ve devrimci bir sıçrama vardı. 37'inci madde şöyle diyor: "Devlet hiçbir din tanımaz ve insanlara materyalist bilimsel dünya görüşünü aşlamak için ateist propaganda geliştirir ve teşvik eder." Cami ve kiliseye kazmayı vurmaktan, onları harabeye, depoya ve ezan sesinin yerini parti şarkısının alacağı ve sürünün yerine çığlık atan taraftar kitlesinin bulunacağı kültür merkezi ile spor salonuna dönüştürmekten çekinmeyen "yeni insanın" oluşturulmasıyla omuz omuza ilerleyen ideolojik, kültürel ve ekonomik bir savaştı. Dini kurumlar da dini yaşam da hedef alındı. Zaman ve sistemler değişti ancak maalesef özellikle Arnavut Müslümanlar, açıkça olmasa da sürekli bir şekilde baskı altında bulundu. Şimdi tezler farklıdır ancak Müslümanların, inanç ve dinlerine karşı baskın olan kötülük söyleminin ağırlığını taşımak zorunda olduğu gerçeğini aynı kaldı.

Anahtar Kelimeler: Arnavutluk, Enver Hoca, Komünizm, Din

Atf için:

Gurra, M. (2020). Arnavutluk'ta Enver Hoca ve komünizmin dine karşı savaşı ve günümüze yansımaları. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 9(25), 508-520.

---

¹ "ALSAR" Vakfı Başkanı, Tiran/Arnavutluk

E-posta: mehdigurra@gmail.com

THE WAR AGAINST THE RELIGION AND THE REFLECTION TO THE PRESENT OF ENVER HODJA AND COMMUNISM IN ALBANIA

ABSTRACT

The struggle against religion, which started with Albania's separation from the Ottoman Empire in 1912 and declared its independence, and which was clearly declared by Enver Hoxha's speech on February 6, 1967, has reached the stage.

There was a radical and revolutionary leap forward in the constitution of the People's Socialist Republic of Albania in 1976. Article 37 states: "The state does not recognize any religion, and it develops and encourages atheist propaganda to instill a materialist scientific worldview in people." It was an ideological, cultural and economic war that went shoulder-to-shoulder with the creation of the "new man" who did not hesitate to hit the mosque and the church, to turn them into ruins, the warehouse and the sports center and sports hall where the sound of the call to prayer would be replaced by the party song and the crowd of screaming fans would be found. Both religious institutions and religious life were targeted.

Times and systems have changed, but unfortunately, Albanian Muslims in particular have been under constant pressure, if not openly. Now the theses are different, but the fact remains that Muslims must bear the weight of the evil discourse that prevails against their beliefs and religion.

Keywords: Albania, Enver Hoxha, Communism, Religion

JEL Classification: H00, H1, P5

GİRİŞ

Arnavutluk'taki komünist rejimi boyunca, 1967 yılı en karanlık dönemlerden biridir. Sapkın bir akıl, uzun süredir dini, yasanın dışına çıkarmayı tasarlıyordu. O tarihte, inanç zorla ateizm ile değiştirilecek, insanlık Kur'an ile İncil'den el çektirilecek ve Marksist literatür ile o kötülüğü tasarlayan insanın eserlerini almaya zorlanacaktı.

Çoğunlukla Müslüman Arnavutlar en çok acı çekenler olacaklardı. Ancak onların acıları çok önceden başlamıştı, azar azar da olsa onların marjinalleşmesi habersiz bir şekilde bağımsızlıkla birlikte başlayacaktı. Osmanlı İmparatorluğundan ayrılma, toprak özerkliğinin kabul edilmesinden çok daha fazlasıydı. İslam inancına bağlı olanlar koruyucusuz kalmıştı.

Araştırmacı Ali Pajaziti'nin de "Arnavut İslamları" ("İslamët shqiptarë") kitabında genel terimler doğrultusunda işaret ettiği gibi, Balkanlardaki Müslümanlar (doğal olarak anlaşılacağı üzere Arnavutluk'takiler de dahil olmak üzere) Osmanlı sisteminin yıkılmasından bu yana korumasız kalmıştı (Pajaziti, 2018, s.16).

Hacı Kamil'in, dini anlam katılan ve "Babamızı istiyoruz" sloganıyla gerçekleştirilen hareketi, o dönem aslında Arnavutların asırlardır altında yaşadığı çatıyı kaybetme ve yetim kalma korkusunun ifade edildiği bir hareketti. Zaman çabucak bu korkunun akıl dışı değil de oldukça gerçekçi olduğunu ortaya koyacaktı.

Örnek olarak, Hıristiyan Arnavutların 1921 yılındaki bildirisinde Müslümanlar, batı uygarlığına uyum sağlayamayacak şekilde tarif ediliyorlardı:

"Arnavut milleti gerçekten de homojen bir millettir, fakat din ve kültür değişimi onları iki farklı gelenek ve medeniyet yorumlamasına ayırmıştır, bu nedenle Arnavut milletinin gerçek birleşimi ve ilerlemesi hiçbir şekilde mümkün değildir, öyle ki Güney Arnavutluk vilayetinin yönetiminin Muhammedan (Müslüman) unsurunun elinde olması, şark kültürüne sahip olmasından dolayı Batı medeniyetine adaptasyonu oldukça zordur." (Kota, 2016, s.18)

Müslüman Arnavutların 1923 yılındaki ilk kongresiyle birlikte hilafet ile bağlar da kopmuştu. "Bu nedenle, şüphesizdir ki Arnavutluk İslam Birliği küresel merkezinden, Mustafa Kemal'in onu kaldırmasından tam bir yıl önce yasal olarak da kopmuştur... İlk Müslüman Arnavut Kongresi bağımsızlığı, ya da basın ifadesiyle, Arnavutluk İslam Toplumunun otosefalisini tasdik etmişti... Arnavut Müslüman Topluluğu, İslam dünyasının ilk otosefal topluluğunu temsil ediyor." (Shpuza, 2013, s.22)

Jacques (2019, s.15-16) yirminci yüzyılın otuz ve kırklı yılları arasında yüksek lisans tezini yazdığı sırada şok edici bir sonuca varacaktı. Arnavutluk'taki bir Protestan misyoner olarak şunları yazacaktı: "Londra Büyükelçiler Konferansı (1913) sonucundaki özgür Arnavutluk'un kurulmasından bu yana, liderleri ümitsizce bu bölünmüş milletin dini vicdanını söndürmeye çalışıyor. Onlara 'Din ayırıştırır, vatanperverlik birleştirir', 'Biz artık Katolik, Or-

todoks ve Müslüman değiliz', 'hepimiz Arnavut'uz', 'Dinimiz Arnavutçuluktur' denmiş. Buna dayanarak, devlet dini zayıflatmak için onu küçümseme politikasını benimsemiştir." Son cümlenin altı güçlü bir şekilde çizilmelidir, her zaman akılda tutulmalıdır. Nitekim bu anlayış Arnavutluk'ta din konusunda her zaman kendisini göstermiştir.

1944 yılından sonra meydana gelenleri ağır bir gelişme olarak değerlendirilen Duka (2007, s.364), bu durumu şu şekilde değerlendiriyor: "Dini kurumlara benzeri görülmemiş bir saldırı başlatan Komünistlerin iktidara gelmesinin ardından, Arnavutluk'taki dini hayat kökten değişikliğe uğradı. Enver Hoca'nın ana hedefinde, halk üzerinde tartışılmaz bir otorite ile güçlü bir rejim kurulması yoluyla elde etmeye çalıştığı, Marksist-Leninist ideoloji temelinde bir devlet kurmak vardı. Arnavut komünist lider, hedeflerinin gerçekleşmesinde dini ciddi bir engel olarak görüyordu."

Arnavutluk'ta genel olarak dine karşı savaş, özellikle de komünist rejimi sırasında İslam'a karşı savaş, birçok çıkar için yapılmış gibi görünüyor. Benzeri bir değerlendirmeyi eski diplomat, politikacı ve siyaset yazarı olan Abdi Baleta da yapmaktadır. Baleta (1992, s.13) verdiği bir röportajda şu ifadeleri kullanıyor:

"Arnavutluk'ta dine bütün olarak yapılmış olan emsali görülmemiş savaşın, özellikle de son 25 yılda Enver Hoca ve işbirlikçileri tarafından yapılan şeytani işlerin özel olarak araştırılması gerektiğini düşünüyorum. Bu hareketin sadece çılgın bir ateizm veya Tanrı'nın gücünü kıskanan sapkın beyinli diktatörün sonucu olmadığı izlenimine varıyorum. Başka şeytani, ancak bir o kadar gerçekçi ve pratik çıkar ve itici güçlerin olduğunu düşünüyorum. Arnavutluk yüzyıllar boyunca Doğu ve Batı kiliselerinin nüfuz savaşları alanında kalmış. İslam dininin Balkanlara nüfuz etmesine hiçbir zaman iyi gözle bakılmadı, özellikle de Ortodoks Rum-Slav kilisesi tarafından... 1920'li yıllarda Yunan diplomasisi Müslüman Arnavutların dinlerini değiştirerek 'orijinal' dinleri olan Hıristiyanlığa dönmeleri konusundaki haklarının uluslararası belgelerde sabitlenmesi konusunda kuvvetle ısrar ediyordu... Rum kilisesi Arnavutları Helenleştirme tutkusundan hiçbir zaman vazgeçmedi. Doğal olarak 1967 yılında Arnavutluk'ta dine karşı başlatılan kampanya onun çok işine yarıyordu, ancak resmi olarak protesto ediyordu. Arnavutluk'ta dini bir boşluğun geçici olarak oluşturulması onun işine yarıyordu. Bir gün o boşluğun doldurulması ihtiyacı doğacak, ancak bu arada İslam dini gövdesinden ayrılmış olacak, bitecek ya da çok zayıflamış olacaktı. Rum kilisesi bu şartlarda etkisinin dozunu çok daha kolay arttırabilecekti."

ARNAVUTLUK'TA ENVER HOCA VE KOMÜNİZMİN DİNE KARŞI SAVAŞI

Enver Hoca (1982: v), yaklaşık 50 yıl önce "Parti ve iktidarın devrimciliği daha da derinleşerek devam edecek" başlıklı talihsiz bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma, diktatörün eserinin 35. cildindeki önsözde de belirttiği gibi ülke hayatında derin yankılara neden oldu

Arnavutluk'un 1912'de Osmanlı Devletinden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesiyle başlayan ve 6 Şubat 1967'de Enver Hoca'nın bahse konu konuşmasıyla açıkça beyan edilen dine karşı mücadele hat safhaya çıkmıştır. Komünist dünyanın fikirlerinin aşılandığı yeni bir nesil oluşturularak insanın en tabii hakkı, ruhsal servetinin kaynağı, hayatının anlamı olan "inançlarına" son darbeyi vurmak adına doğrudan teşvik edici bir konuşma olarak değerlendirilmek mümkündür.

"Dıraç Limanı'nda örnek çalışmalarıyla övgülerimizi alan seçkin bir işçimiz, geceleri yaptığı ikonları (Ortodokslar için kutsal sayılan küçük resim ya da heykel) gündüz satmakla inanca dair içinde sönmeyen ateş olduğunu gösteriyor. Nasıl olur bu halde partimizin kutsal amaçlarına, devrimlerimize hizmet eder." diyen Enver Hoca (1982, s.3) bunu bir felaket olarak değerlendiriyor.

"Tüm parti ve ülke ayağa kalkıp, dine dair geri kalmış adetleri yakmalı. Kadınların ve kızların inançlarına dair haklarının korumak amacı ile Partinin kutsal yasalarını ihlal etmek isteyen her kim olursa olsun kafası kopartılmalıdır." (Hoxha, 1982, s.4). Haşa Allah'ın kanunu Partinin "kutsal kanunu" ile değiştirilmiş, böylece dine karşı savaşın son eylemi olan "devrimci önlemlerin girişimi" adı ile meşrulaştırılan şiddet son noktasına varmıştır.

Yalnızca birkaç gün sonra, 18 Şubat 1967'de, Şiyak'taki işçi ve kooperatifçiler ile yapılan toplantıda, diktatör küfür ve tahrik edici tonunu aynen koruyacaktı. "Din de halkın geri kalmasına ve ezilmesine büyük destek sağlamıştır. Din, namaz kılarken yüzünü Kabe'ye, Muhammed'in doğduğu yere, Arabistan'a çevirmeni söyler. O bir Arap'tı, biz ise Arnavut'uz. O zaman neden gözlerimizi Arabistan'a çevirelim? Aksine gözlerimiz her zaman vatanımıza doğru, Arnavutluk'a doğru, Partiye doğru olmalı... Ancak şimdi, Muhammed'in ölümünden asırlar sonra, bakışımızı, düşüncemizi ve kalbimizi Arabistan'a yöneltmeye ve boşu boşuna durup ramazanda oruç tutmamıza izin varmı?... İnsanlarımız bu konular hakkında daha derin düşünmeliler... çünkü yaşam burada toprak üstünde, dinin söylediği gibi gökyüzünde değil. Şimdi yaşlılar da anlıyor ki 'diğer dünya' için söylenenler sadece birer palavra." (Hoxha, 1982, s.70-72).

Enver Hoca, bütün 1967 yılı boyunca ateizm bayrağıyla birlikte dur durak bilmeyen bir kampanya başlattı. 23 Şubat'ta Arnavutluk İşçi Partisi Merkezi Komitesi Sekreteriyasının toplantısındaki bir tartışmada, Hoca şu ifadeleri kullanıyor: "Ateist meselesinde, Müslüman inananlarda Ortodoks ve Katolik inananlara kıyasla daha kolay işimiz var, çünkü kilisenin farklı konseptleri var. Müslüman inanan için caminin bir önemi yok, çünkü o yol ortasında da dağda da ibadet eder, yani namaz vakti nerede gelirse. Onların dogmasının konsepti öyle, Ortodoks ise Hristiyan dogmasına göre ibadet edebilmesi için mutlaka kiliseye gitmelidir, bu yüzden ateizm işini onlar zorlaştırıyor." (Hoxha, 1982, s.86).

O yılın şubat ayı öyleydi. 27'sinde Arnavutluk İşçi Partisi Merkezi Komitesi, ilçe parti komitelerine dine karşı savaş ile ilgili mektup gönderiyor.

“Din halkın afyonudur. Herkesin bu büyük gerçeği anlaması için elimizden gelenin en iyisini yapmalıyız, zehirlenmiş olanları da (ki az sayıda değiller) iyileştirmeliyiz. ... Bu büyük savaşın kendiliğinden meydana gelmesine izin vermemeliyiz veya genç nesillerin bu afyonu bırakacağını söyleyip tatmin olmayalım veya din ile uygulamalarının sadece yaşlılarda olduğunu söylemeye yelim. Bu doğru değil; onlar yalnızca biz onlara karşı savaşır ve gerçek yüzlerini gösterirsek şiddetini kaybeder, ancak küçümsersek yeniden canlanır, yayılır ve genişlerler.” (Hoxha, 1982, s.103-104).

Evet, bu savaşta spontane bir şey yoktu, herşey iyice düşünülmüştü. Komünistlerin dine olan nefretleri, ülkenin ateistleşmesi girişimleri “Kitlelerin hareketi” maskesi ardında gizleniyordu. Sözümona lider ideolojisine, imajına karşı gelinmesine izin veremezdi. İnsan sadece ona boyun eğmeliydi, Tanrı'ya değil.

“Arnavutluk İşçi Partisi, gerici sınıfların ideolojik silahı ve halkın afyonu olan dine karşı her zaman uzlaşmaz bir savaş vermiştir. Dine karşı mücadeleyi... sosyalizmin inşası için savaşla yakından ilişkilendirmiştir. Tüm devrimci faaliyetlerinde olduğu gibi partimiz, dini bakış açısına karşı savaşında da Marksizm-Leninizm'in temel öğretileri tarafından yönlendirilmiştir.” (..., ...: ...) ²

1967 yılının sonu korkunç geçecekti. “19 Kasım 1967'de rejim 'Belirli kararnamelerin kaldırılması üzerine' konulu 4334 sayılı kararnameyi çıkartarak, 1949-1951 yıllarında dini topluluklar tarafından çıkarılan tüzükleri tanıyan bazı kararnameleri iptal etmişti. Bu kararname, Anayasa ile bu hak güvence altında olmasına rağmen tüm dini vecibelerin yerine getirilmesini yasaklamıştı. Böylece, bu yıldan itibaren, Arnavutluk, dünyada eşi benzeri olmayan ve 23 yıl boyunca devam edecek şekilde ateist bir ülke olarak ilan edilmişti.” (Duka, 2007, s.370).

1967 ÖNCESİ VE SONRASI HUKUKİ DÜZENLEMELER ÇERÇEVESİNDE DİN

Arnavutluk Krallığının 1926 yılındaki kurucu tüzüğündeki beşinci maddede şu ifadeler yer alıyor: “Arnavut devletinin resmi dini yoktur. ... Din hiçbir şekilde yasal engeller oluşturamaz.”

Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyetinin 1976 yılındaki anayasasında kökten ve devrimci bir sıçrama vardı. 37'inci madde şöyle diyor: “Devlet hiçbir din tanımaz ve insanlara materyalist bilimsel dünya görüşünü aşlamak için ateist propaganda geliştirir ve teşvik eder.”

Arnavutluk Cumhuriyeti'nin 1998 yılındaki anayasasında dini özgürlüğü ve dini cemaatlerin eşitliğini garanti ederken, resmi olarak bir dinin tanınmaması ilkesine bağlı kalmaktadır. 10'uncu maddede şu ibareler yer alıyor: “1. Arnavutluk Cumhuriyetinde resmi din yoktur. 2. Devlet, inanç ve vicdan

---

². K. Marks e F. Engels, *Mbi Fenë, "Parathënie"*, s.3.

konularında tarafsızdır ve kamusal yaşamda ifade özgürlüğünü garanti eder. 3. Devlet dini toplulukların eşitliğini kabul eder.”

20. yüzyılın Arnavutluk devleti, yukarıdaki anayasa formülasyonlarında da görüldüğü üzere, hiçbir zaman belirli bir dinle, bu durumda İslam’la kendini bağdaştırmaya yanaşmamıştır; bazı durumlarda mesafeyi korumuştur, bazı durumlarda dine savaş açmıştır.

Atatürk’ün Osmanlı İmparatorluğu sonrası Türkiye’indeki güçlü sekülerleşme eylemleri, modernleşme ve batılılaşma reformu takıntısına kapılmış birçok lidere örnek olmuştur. 1937 yılının mart ayında Arnavutluk meclisinde kabul edilen bir yasa, kadınların yüzünü tamamen veya kısmen örtmesini cezalandırılabilir bir suç olarak görüyordu. Bu yasa, kadınların bunu uygulamalarını engelleyenler veya uygulamamak için ikna edenler konusunda daha da sertti.

Daha öncesinde, 1928 yılının Nisan ayında, önemli değişiklikler getiren yeni Medeni Kanun yürürlüğe girmişti. Dini statü seküler olanla değiştirilmiş, dini hakimler, kadılar ise tasfiye edilmişti.

Temmuz 1929’da kabul edilen Dini Toplulukların Statüsü ile ilgili kanuna göre, “mülkiyetler devletin kontrolüne bırakılmış, cami, tekke, kilise ve manastırlar ahlaki binalara dönüştürülmüş, kilise yasalarına gönüllü olarak teslim ilkesi sokulmuş ve devletin hakimiyeti sağlanmıştı...” (Basha, 2012: 181).

Basha (2012, s.184-185) söz konusu yasanın dini inançlara karşı daha farklı ağır önlemler alınmasının yolunu açtığını ve Arnavutluk’ta İslam’a en ağır zararı veren faktörlerden biri olduğunu değerlendiriyor. Bu atmosfer doğrultusunda 1929 yılında düzenlenen Arnavutluk Müslümanları Kongresinde, vaazların Arnavutça verilmesi, medreselerin tek bir enstitüde birleştirilmeleri, vakıfların merkezi yönetimi, her şehirde 2 tane 3 kalacak şekilde camilerin büyük çoğunluğunun kapatılması gibi bir dizi önlemler alınıyor.

İtalya’da 1941 yılında düzenlenen bir konferansta Mustafa Kruya şu ifadeleri kullanıyor, “Arnavutluk 76 yıl boyunca, Avrupa’dan bu istila ile başa çıkmak için hiçbir yardım almadan, Müslüman tehlikesine karşı kendini savunmaktaydı.” (Basha, 2012, s.209).

Müslüman din adamlarına hakareti, kendisi de Müslüman olan ve aile geçmişinde din adamları bulunan Enver Hoca (1982, s.104) da ilginç bir şekilde açıkça ifade ediyor: “Din adamları, Katolikler hariç, şu an cahildirler ve hocalarda olduğu gibi içeriğini anlamadan, felsefi yorumlarına bakmadan vaazlarını, arkaik ayinlerini, ezberlenmiş dualarını dini disiplinleri korumaya dayandırıyorlar.”

Yukarıda belirtilen ifadeler, devletin dini kurumların faaliyetlerini ve dini faaliyetleri olabildiğince kontrol edip sınırlandırmaya ve ülkedeki vatandaşların dini yaşam topluluklarının güçlerini ortadan kaldırmaya yönelik çabalarını ortaya koymaktadır. Ayrıca, komünist rejim tam ateizm ilanına doğru hareket ederek aşırılığa doğru yöneldi. Bu da dünyada eşi benzeri olmayan bir örnektir.

Dine ve buna tabi olan inanan kişiler ve din adamlarına karşı bu mücadele duraksama bilmedi. Komünistlerin iktidara gelmesi bunun vurucu dalgalarının dikkatli ve kamufle bir şekilde başlangıcı oldu. Her geçen gün, ay, yıl onlar daha güçlü, daha görünür ve daha yıkıcı olacaktı. İnsanların dini, idama mahkûm edilen bir kişinin altındaki sandalye gibi hemen çekilmedi. Yavaş yavaş temelleri ufalanıp gerekli bir anda yıkılması için hazırlanıyordu.

Cami ve kiliseye kazmayı vurmaktan, onları harabeye, depoya ve ezan sesinin yerini parti şarkısının alacağı ve sürünün yerine çığlık atan taraftar kitlesinin bulunacağı kültür merkezi ile spor salonuna dönüştürmekten çekinmeyen “yeni insanın” oluşturulmasıyla omuz omuza ilerleyen ideolojik, kültürel ve ekonomik bir savaştı. Dini kurumlar da dini yaşam da hedef alındı.

“Enver Hoca, dine karşı açılan savaşı, vatansever ve komünist bir görev olarak sundu. Savaşın bitmesiyle ateist değil de laik bir devlet ortaya çıksa da komünist devlet, halk arasındaki otorite ve desteğinden çok korktuğu dini kurumlara darbe indirmek için zemin hazırlamaya başladı.” (Duka, 2007, s.364).

1945 tarihli Tarım Reformu Kanunu ve 1948 tarihli vergi kanunu, dini kurumlara ekonomik açıdan darbe vurdu ve ayakta durdukları ekonomik faaliyetlerini sert bir şekilde kısıtladı. Binlerce hektar arazi ve binlerce ağaç kamulaştırıldı. Belirsizliğe doğru giden yol başlamıştı. “20 Ağustos 1945'te başlayan tarım reformu, dini kurumları zayıflatmak için kullanılan bir başka güçlü araç olarak hizmet gördü. Söz konusu kurumların sahip oldukları topraklar kamulaştırıldı ve daha sonra halka dağıtıldı. Halk da toprak elde etme coşkusuyla devletin bu adımını destekledi ve buna karşı çıkmadı. Toprakların mülkiyetlerinin kaybı, dini kurumları kaynaksız bıraktı ve onları komünist devletin din karşıtı politikalarına karşı daha açık hale getirdi.” (Duka, 2007, s.365). “Dini topluluklara” yönelik 1949 yılında çıkan kanun, inanç özgürlüğünü yeniden teyit etti ancak dini kurumları devlete daha bağımlı ve devlet tarafından daha fazla kontrol edilebilir hale getirdi. Devletin dini toplulukların faaliyetlerine müdahale etmesi ve bu faaliyetlerin sınırlandırılması, yasal sınırlama ve yasada desteklenmeyen sınırlama olmak üzere iki yönlüydü.

Eğitim alanında yeni kadroların hazırlanmasının engellenmesi yönünde dine karşı mücadele o kadar güçlüydü ki Enver Hoca 1967 yılında şu ifadeleri sarf etti: “Onların dini öğretilerini yorumlamak için genç din adamlarının yetiştirildiği okullardan hiçbir tane bırakmadık. Böylece ülkemizdeki tüm inançlardan din adamları kadro olarak tükendi. Biz ayrıca yeni din adamı kadrolarının hazırlanması olanaklarını da ortadan kaldırdık.” (Hoxha, 1982, s.104-105). Zogu döneminde din eğitimi zorunlu olduysada, yeni rejimde din dersi de eğitim müfredatından kaldırılacaktı. “Eğitim reformu aracılığıyla, laik kurumlar olarak ilan edilen okullardaki dini eğitim kaldırıldı. Devlet kendini, gençleri eğitebilen tek kurum olarak ilan etti. Gençlik bu andan itibaren din-den daha da fazla uzaklaştırılarak devlet ve parti sevgisi ve sadakat duygusu ile eğitilmeye başladı.” (Duka, 2007, s.365).

Diktatör genel olarak Müslüman müminlerin literatür eksikliğinden bahsederken, kendinden hoşnut ve kötüleyici olarak kendini gösteriyor: “Kitap ve dogmaların yayınlanmasına gelince, bu fırsat onlar için çoktan yok oldu. Müslümanlar, Arapça olduğundan ne eski bir Kur’an’a sahip olabiliyor ne de okuyabiliyor. Onlar Kur’an’dan ezbere öğrendikleri bazı sureler ile yaşıyor. Bunları anlamıyor ve sözlü bir şekilde aktarıyor. Ortodokslar dini kitaplar açısından daha zengin ve de daha bilgili değil. Onların tek avantajı, İncil’in Arnavutça dilinde olmasıdır. Katolikler, bilhassa onların din adamları kitaplar açısından daha zengin. Yani, dini kitapların çoğaltılmasındaki maddi ve propaganda temelini yok ettik.” (Hoxha, 1982, s.105).

Din adamları üzerindeki terör, gözaltılar, aşağılamalar, şantajlar, onların gerici olarak tanıtılmaları unutulmamalı. Onların üzerindeki ekonomik baskı, onlara boyun eğdirmek ve din adamlığı kisvesini çıkartıp eline kazmayı almalarını sağlamak için kullanıldı. Hapishane, sürekli bir tehdit olarak kaldı. Onların birçoğu kurşunlandı, diğerleri hayatlarını demir parmaklıklar ardında geçirdi, aralarında, anlattıkları şeylerin yalan olduğunu ifade ederek pes edenler de oldu.

MODERNLEŞME ADI ALTINDA DİNE BAĞLI GELENEKLERİN VE RİTÜELLERİN ENGELLENMESİ

1967 yılına kadarki savaş, güçlü kültürel ve ideolojik bir karaktere sahipti. Gelenekler, yaşam biçimlerine karşı savaş yürütüldü. 19’uncu yüzyılın sonu ve 20’nci yüzyılın başlangıcında Ulusal Hareket aktivistlerinin toplumsal faaliyetleri belirgin hale gelecek, ancak onların dini yaşamları gölgelenip tanınmaz hale gelecekti. Kadınların özgürleştirilmesi, büyük, ataerkil ailenin bozulması ve yaşam tarzının değiştirilmesi, ilerleme adına dine karşı güçlü sese sahipti.

İnsanlar arasındaki iletişim dilinin, selamlaşmanın, tebriklerin, baş sağlığı dilemeninin değiştirilmesi, dini kelimelerden arındırılması da toplumun dinsizleştirilmesi yönünde tam işlevdeydi. “Partinin ideali için” ifadesi, komünistin ve komünist olmayanın ağzındaki en utanç verici ifadelerden biriydi. Bireyin kalbinden din sökülecek ve parti ideali yerleştirilecekti. Onun zihniyeti artık inanan birisinin değil kalben partiye adanmış partili birisinin zihniyeti olacaktı.

Türkçe kelimelerin Arnavutça dilinden temizlenmesi, hakiki bir dilsel gelişimden ziyade, konuşmada ve yazımda İslam’la ilgili herşeyin silinmesini amaçlıyordu. Bunun dışında, 1972 yılında bir isim sözlüğünün çıkartılmasıyla Katoliklerden ziyade Müslümanlar bu yeni listede kendilerini bulamadılar. Onlara yabancı isimler vermekle Müslümanların güçlü bir kimlik unvanı ortadan kaldırılıyordu. Ortodoks Kilisesinin başındaki kişi Yanutalos, 90’lı yılların ardından dini aidiyet yüzdeliğinin hesaplanmasının isim bazlı yapılmasını bu yüzden talep etti.

Birey, özel inanç özelliklerinden yoksun bırakılmasıyla Müslümanın, bir Hristiyan'dan farkı olmayacaktı. İkisi de bir olmuştu. Ait oldukları toplumsal gruplar da öyle. Şimdi söz partideydi. O ders veriyordu, sağladığı faydalardan söz ediyordu. Var olan iyiliklerden dolayı İlahi Varlığa değil ona minnettarlık duyuluyordu.

Zorla değiştirilmiş yemek yeme geleneği, sofranın ortadan kaldırılıp yemek masasının ortaya çıkması, ortak tepsinin ortadan kaldırılıp tabakların konulması; modernleşme uğruna yapılan tüm bunlar dini içinde barındıran bir yaşamın baltalanmasını amaçlıyordu. İnsanın doğumdan ölüme kadar tamamen elinde bulundurduğu tek kilit an olan evlilik süreci, gerileyen alışkanlıklarla mücadeleden bir hayli etkilendi. Tabi ki bunun ardından din de etkilendi. Erkekler ve kadınlar, daha önce görülmeyen bir şekilde düşünlerde beraber oldular. Bulundurulmadığı sürece ayıp olarak nitelendirilecek kadar evlere alkollü içeceklerin sokulması, özellikle Parti için kadeh kaldırılması, evlilik törenlerinin düzenlenme biçimi, saray veya bazı mekân bahçelerinde perşembe günü başlayıp pazar günü sona eren kutlamalar, hiç te masumane değildi. Sünnet olmanın durdurulması ve yasadışı bir şekilde yapılması, dine karşı verilen mücadelenin direk bir sonucudur. Tüm bunlar, uzunvadeli bir plan ile araştırılmıştı. Din ile bağlı olan gelenekler ortadan kaldırıldı.

Köylü ve şehirlilere kıyafetler zorla kabul ettirilecekti; geleneksel kıyafet olan şalvarlar ve camadanlar, modern kıyafetlerle değiştirilecekti. Şilteler yavaş yavaş yok olacak, yerini divan ve koltuklara bırakacaktı.

İnsanın en son yapısı da etkilendi. İnanca göre ayrı mezarlıklardan, ortak mezarlıklara geçildi. Sadece bu kadar değil. Müslümanın cansız bedeni yıkanmaktan ve namazı kılınmaktan mahkûm edildi ve kıyafet giydirilip tabuta sokuldu. Bu yetmemiş gibi alkol de cenaze yemeklerinin bir parçası oldu.

Din adamları ve onların ailelerine hor bir tutum sergilendi. Onlara 1967 yılından sonra ezici bir şekilde ikinci, hatta üçüncü sınıf vatandaşlar gibi muamele edildi. Aynı zamanda, büyük önde gelen ailelerin en az bir veya iki üyesini parti üyesi yapma zorunluluğu getirildi.

Komünistler, başkent Tiran'ın inşasının sembol yapısı önünde bile kendilerini dizginlemediler. 1641 yılında inşa edilen Süleyman Paşa Camisi, İkinci Dünya Savaşı sırasında yakıldı ve komünist rejim tarafından tamamen yıkıldı. Caminin bulunduğu yere "Meçhul Partizan"ın heykeli dikilecekti.

Dine karşı yapılan büyük ölçekli bir savaştı. Arnavutluk Emek Partisi (PPSH) Merkez Komitesine bağlı eğitim birimi tarafından hazırlanan 23 sayfalık bilgi raporu, bu savaşın özelliklerini yaygın bir şekilde açıkladı: geniş bir cephe, şehir şehir, köy köy, doğrudan eylemlerle ve geniş katılımıyla gerçekleşti.

Raporda, "Dine karşı savaş, yaygın ve belirgin ideolojik özellikli bir hareketin tüm özelliklerini aldı. Tabi ki de bu büyük atılım tesadüf değildi. Bu, Partinin 25 yıllık çalışmasının bir sonucudur. Ta başından beri Parti kendi üyelerini ve tabakaları, ateizm ruhutya eğitti." ifadeleri yer alıyor.

Birkaç sıra devamında ise merhametsiz bir savaşın çarpıcı verilerin yansıtılışını ortaya koymaktadır: “Tiran’daki büyük kilise ve Katolik kilisesi dışında ülke genelindeki tüm kilise, cami, tekke, türbe, vakıflar v.s. kapatıldı. 740 cami, 608 Ortodoks kilise ve manastırı, 157 Katolik kilisesi, 530 tekke, türbe v.s. olmak üzere toplam 2.169 yapı kapatıldı. Dini kurumlarla birlikte onların varlıklarına el konuldu”.

DİN KARŞITI KOMÜNİZM POLİTİKALARININ GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Buradaki alıntılar abartılmış gibi gözükebilir, belki de öyledirler, özellikle diktatör Hoca’nın 1967 yılı şubat ayındaki ifadeleri. Onlar düşünülmemiş değildir, çünkü 1967 bir gençlik ve toplum hareketinin başlangıcı değil, Arnavut’un Tanrı’ya değil, kanlı ve dinsiz bir rejimin ideolojilerine inanmak nihai zorunda bırakıldığı uzun bir çabanın hedefi olduğunu anlatmaya hizmet ediyor. Gerçekten de yarım asır boyunca hiçbir rejim dini kurumları pek sevmemiştir, ancak bu 1967’dekisi aşırıya giderek ateizmi Arnavutların yeni dini olarak ilan etmişti!

Söz konusu olayın yaraları, otuz yıllık ruhani boşluk üç aşırı, ateist bir rejim altındaki yaşananların halen sonuçları mevcut. Son ölüm sancılarında olsa bile “yeni insan” halen yaşıyor! Dine karşı savaş artık yok ancak küresel bir etki dolayısıyla, bu ülkede çoğunluk olsalar bile özellikle Müslümanları ötekileştirmeye yönelik gözle görülür bir çaba mevcut. Buna, 90’lardan bugüne kadar, özellikle Müslüman olmak üzere nitelikli bir yeni din adamı sınıfı oluşturmada karşılaşılan zorluklar da eklenebilir.

Zaman ve sistemler değişti ancak maalesef özellikle Arnavut Müslümanlar, açıkça olmasa da sürekli bir şekilde baskı altında bulundu. Şimdi tezler farklıdır ancak Müslümanların, inanç ve dinlerine karşı baskın olan kötülük söyleminin ağırlığını taşımak zorunda olduğu gerçeğini aynı kaldı.

Baleta’ya göre (1995, s.6), Müslümanlığı terk etmenin Arnavutlar için kurtuluş olduğunu yazmak toplum için bir ayıptır. “Arnavutluk’ta Müslüman faktörünün mevcudiyetinin kurtarıcı faktör olduğu görüşü her zaman savduğum bir görüştür. Bu, Arnavutluk’un tarihinin derinden bilen tüm kişilerin görüşüdür. Bunu, Arsa Millatovic de ifade etmiştir. O, Arnavutların İslam dini ile kucaklaşmasının ardından Slavlaşmaktan kurtulduğunu belirtmektedir. Bunu Arnavutların büyük bir düşmanı söylüyorsa bunun bir ağırlığı ve önemi vardır... İslam sadece etnik Arnavut topraklarında ulusal kimliği korumaya hizmet etmiştir. Burada, Arnavut toplumu dinini değiştirmedeği sürece kaybedecektir, diyen Arnavutluk’taki bazı siyasi güçlerin vahşiliği bağlamında yeni bir güçlü ruhun mevcut olduğunu fark etmişsinizdir... Dahası, bana göre, bugün, 20’nci yüzyılın sonunda çıkıp da Arnavutların kurtuluşunun atalarımızın dinine dönüp toplumun yüzde 90’ının ait olduğu Müslümanlığı bırakmak olduğu şeklinde yazmak toplum için bir ayıptır.”

1967’nin etkileri açıktır: zamanın ruhuyla İslam’ı ve Arnavut Müslümanları hedef alan din karşıtı inançlı insanlar. Abdi Baleta, Arnavutlara İslam’ı

terk etmeleri talebi doğrultusunda toplumun imha edilmesi stratejisinden söz ediyor.

“Dini dönüşüm meselesi basit bir mesele değildir. Bu, uzun vadeli bir stratejidir. Eski kökenlere dönme teorisi yeni bir teori değildir... 80'li yılların ortasında Bulgar diktatör Jivkov'un, Bulgar Türklerinin kökenlerine dönüp önce Hristiyan ardından Bulgar olmaları yönündeki uygulamaları bilinmektedir. Şimdi bu strateji yoğun bir şekilde Arnavutluk'ta odaklanmıştır... İfade ettiğim gibi tarih gösteriyor ki, Arnavutların Müslüman olması vatansever bir eylem, komşu Slav ve Yunan asimilasyonundan kurtulma eylemidir. Birinci adım Müslüman Arnavutların Ortodoks dinine dönüşüm stratejisidir, ikinci adımsa bu Ortodoksların yavaş yavaş bazılarının Sırp bazılarının ise Yunan'a dönmesidir. Bu aynı zamanda Arnavut toplumunun ortadan kaldırılması stratejisidir.” (Baleta, 1995, s.6-7).

Zamanın ruhundan bahsederken ilk önce, Müslüman Arnavutların bile kurtulamadığı İslami köktencilikine karşı birkaç cephede yürütülen mücadeleyi göz önünde bulundurmamız gerekir. Baleta'nın görüşünü burada netleştirmek gerekir: “Siyasetle uğraşan bir kişi olarak ben, bizim bilimsel, araştırmacı, entelektüel ve özellikle de dini kurumlarımızın, sözde İslami köktencilik suçlamaları aracılığıyla Arnavutların ulusal haklarından mahrum edilmeleri yönündeki bu güçlü Arnavut karşıtlığı dalgasıyla baş etmek için daha fazla şeyler yapmalarının son derece önemli olduğunu düşünüyorum. Arnavutluk'ta hiçbir köktencilik bulunmamaktadır. Dini köktencilik ya Yunanistan ve Sırbistan'da vardır ya da dünyanın hiçbir yerinde yoktur, biz ise İslami köktencilikten bahsediyoruz.” (Baleta, 1995, s.7).

Baleta analizde daha da ileri giderek İslami köktencilik spekülasyonlu bir terim olarak nitelendirmiştir. “Siyasi köktencilik, hiçbir siyasi-toplumsal sistemi, hiçbir ideolojik sistemi, hiçbir özel politikayı, hiçbir devlet organını, hiçbir devlet ittifakını temsil etmemektedir. Şu soru akla gelmektedir: İslami köktencilik ne demektir? Bana göre, şu anda, belirlenmemiş bir terimdir ve dahası bir propagandacı spekülasyondur.” (Baleta, 1995, s.15)

Baleta'nın (Baleta, 1995, s.16) konu bağlamında yapmış olduğu şu değerlendirmeler önem arz etmektedir: “Sadece temelde yanlış olduklarından değil, Arnavut toplumu ve Arnavut çıkarlarına karşı spekülasyonlar için tehlikeli olduklarından dolayı bu teorilerle kolayca mutabık olmamalıyız. Maalesef, Arnavutlara yönelik bu köktencilik suçlaması mevcut. Sırbistan zamanında bunu çok tetiklemişti. Bu, güçlü yunan propagandasının tüm araçları ile de tetiklenmiştir. Bunu Yunansever, Sırpsever ve Arnavutluk'ta bir çeşit kozmopolitler tetikliyor. Bunlar şekilsiz insanlardır ve bir Müslüman kızın, kadının haçı kulağına, boynuna takmasını modernizm olarak adlandırmaktadırlar çünkü bu şekilde Avrupa'ya gidileceğini düşünmektedirler.”

SONUÇ

Dine karşı en radikal adım 1967 yılında atıldı. Enver Hoca bunu Arnavutların hayatlarında zorla çıkarmaya çalıştı. O, dinin ülkenin vatandaşlarının günlük yaşamları üzerindeki gücünün altını oymaya çalışan yöneticilerin ilki değildi, ancak bunu kendi iktidarının gücü ile değiştirmeye en kararlı kişiydi. Bunu başardı mı? Neredeyse evet! Kesin olmak gerekirse, bundan fazlasını başardı. 1990'lı yıllardan bu yana İslam'a ve onun Arnavutluk'taki takipçilerine yönelik olumsuz hissiyata dönüşerek tüm bir nesil dine karşı bir duyguyla beslendi. Modernizm ve postmodernizm bulutları, yaşadığımız gökyüzünü daha kasvetli yapıyor. Çernobil topraklarının 1986'daki nükleer felaketten yenilenmesi için zamana ihtiyacı olduğu gibi, Arnavutluk'ta 1967 komünist-Enverist felaketinden zehirlenen alanın da temizlenmek için zaman ve çabaya ihtiyacı vardır.

KAYNAKÇA

- Baleta, A., (1992). *Gazeta Hëna e Re*.
- Baleta, A., (1995). *Gazeta Hëna e Re*.
- Baleta, A. (2014). *Revista Dituria Islame, sayı: 69*.
- Basha, A.M. (2012). *Islami në Shqipëri Gjatë Shekujve*. (Botim i Dytë i Përmirësuar). Tiranë.
- Duka, V. (2007). Feja dhe kultura në vitet 1945-2001, kapitulli VI, *Histori e Shqipërisë 1912-2000*. Tiranë: Kristalina-KH.
- Edwin, E. ve Jacques, E.E., (2019). *Islamizimi i shqipërisë nën Turqit*. Tiranë: Alsar Botuese.
- Hoxha, E. (1982). Parathënie për vëllimin e 35-të. *Vepra 35*.
- Kota, H. (2016). 95-vjetori i Memorandumit të Parë të Korçës 13-19 shkurt 1921. *Gazeta Telegraf*.
- Marks, K. ve Engels, F. (1970). Parathënie. *Mbi Fenë*. Tiranë.
- Pajaziti, A. (2018). *Islamët Shqiptarë*. Shkup: Samizdat Botuese.
- Shpuza, G. (2013). Mesazhet e Kongresit të Parë Mysliman Shqiptar. *Revista Java*.